

Roma közösségek Városszalónakon és a hozzá tartozó településeken

Az első írásos dokumentumok

Roma csoportok elvándorlása Indiából már több mint 1300 évvel ezelőtt kezdődött, évszázadok során vándoroltak Perzsián és a Török Birodalmon át Európa felé. Nemcsak gazdasági és társadalmi okok, éghajlati katasztrófák miatt vándoroltak el, hanem politikai és vallási különbségek miatt is.

1674-ben gróf Batthyány Kristóf védlevelet állított ki a Sárközi Márton vajda vezette csoport által birtokolt javokról. Erre az időszakra tesszük a romák megjelenését és letelepedését a mai Dél-Burgenland területén. Mária Terézia uralkodása idejétől a romák a terület állandó lakóinak számítanak.

Gróf Batthyány Kristóf 1674-ben kelt védlevele

Korabeli rendelkezések

1758-ban romák tulajdonában nem lehettek lovak és szekerek, és letelepedésre kényszerítették őket. Ezzel megfosztották őket megélhetésük és jövedelemszerzésük számos forrásától (mint pl. a lókereskedelem, a vándorkézművesség és a kereskedés). A földtulajdonosoktól építkezési telket és építőanyagot kaptak, amiért illetéket kellett fizetniük. A romák rendelkezésére bocsátott építési telkek általában a falu szélén, vagy annak határán túl kerültek el. A romák csak engedéllyel, vagy az utazási cél pontos megjelölésével hagyhatták el a falvak területét. A falubíró (községi bíró) kötelessége volt a romák folyamatos ellenőrzése és róluk havonta jelentést kellett írnia.

A XIX. századtól 1938-ig

A XIX. és XX. században a romák a települések külterületén telepedtek le. Legtöbbjük tevékenysége többek között kisegítőmunkák végzéséből, kovácsolásból, piaci fuvarozásból, lókereskedelemből és házalásból állt, míg más romák zenélésből éltek. A Glavanovits házaspár egy riportban azt mesélte a góborfalvi romákról, hogy ők gombát, gyógynövényeket és erdei gyümölcsöket gyűjtöttek, fenyőfából gyújtóst készítettek, majd ezeket a szalónaki (Stadtschlaining) vagy a Máriafalva (Mariasdorf) határában lévő bányatelepülésről (Bergwerk) érkező termékkereskedők tőlük felvásárolták.

Összegyűjtött anyagokból és hulladékokból használati termékeket gyártottak, így alakultak ki az úgynevezett hagyományos roma kézműves tevékenységek: kosárfonó, seprű- és kefekötő, bádogos, esernyőkészítő.

A falvak lakói szívesen vásárolták ezeket a termékeket. A ma már felnőtt adatszolgáltatóink, egykori góborfalvi, az Ószalónak (Altschlaining) melletti Rauchriegelben lakó, vagy éppen szalónaki gyerekként gyakran találkoztak romákkal. A romákkal való érintkezés általában az üzleti kapcsolatokra szorítkozott.

A góborfalvi romák a szalónaki antimonbányában is dolgoztak. A „Bányászok Főnyilvántartásában” nevük után ott állt a „Zigan”, vagy „cigan” megjegyzés.

A bányászcsapat

Nagyobb ünnepeken a góborfalvi „cigánybanda” házról házra járt, muzsikálásáért a fizetséget természetben, vagy pénzben kapta. Újévkor szokás volt, hogy a „góborfalvi cigányok” Szalónakon és a környező településeken is „újévi jókívánságokkal” házaltak. Ilyenkor gyakran megtáncoltatták a háziasszonyt. Az erre az alkalomra írott, újévi jókívánságokat tartalmazó verset általában zenei kísérettel adták elő. E nótára sok idős ember máig emlékszik:

„Eljött hát ismét az Új Év eleje,
Vidám legyen mind kinek bírja ereje.

Mit kívánunk e ház urának az új esztendőben?

Ételtől roskadjon hatalmas asztala,
Négy sarkán álljon kenyeré és hala,
Középutt kancsóban jó vörös bora,
Attól lesz vidámabb szolgálóinak sora.

Mit kívánunk e ház asszonyának az új esztendőben?

Azt kívánjuk legyen szép új ruhája,
Ha felveszi maradjon a népek szája tátva.

Mit kívánunk az itt lakó ifjaknak az új esztendőben?

Gazdag legyen a lány, ki szívüket lopja,
Sok ezer dollárt hagyjon rá az apja.

Mit kívánunk az itt lakó lányoknak az új esztendőben?

Gazdag vőlegényt adjon neki sorsa,
Hagyjon rá is sok dollárt az apja.

Mily egészséget kívánunk az új esztendőben?

Sok szerencsét, hosszú életet kívánunk,
Víz ne mossa el, tűz ne pusztítsa házuk,
S a Jó Isten áldja meg e ház népét,
Hogy súlyos kórság ne kínozza éltét.

Végül ha kegyesen szabadna kérnünk,
Egy kis szalonnát ha kapnánk, fűgőbb lenne léptünk.”

A két világháború között kitört világgazdasági válság hatására megszűntek az alkalmi munkalehetőségek, és csökkent a használati tárgyak piaca, mert ezeket a termékeket a vidéki lakosság már ismét maga állította elő. Ezzel a romák - akik közül már addig is sokan nagy szegénységben éltek - elvesztették jövedelemforrásuk nagy részét.

A települések előljáróságának feladata volt a szegényekről - közöttük az elszegényedett romákról - való gondoskodás, ami költségvetésükre nagy terhet rótt. A vidéki lakosság körében megerősödött a romaellenesség. A „cigányok” elleni politika egyre radikálisabb lett.

Roma közösségek Városszalónakon és a hozzá tartozó településeken

A két világháború közötti időszakban megkezdődött a „cigányok” összeírása és - ujjlenyomatok és fényképek segítségével történő - nyilvántartásba vétele. E felmérések jó alapot szolgáltattak politikai viták kialakulására, és eltúlzott számadatok nyilvánosságra hozatalához vezettek. Különösen Dél-Burgenlandban alakult ki szélsőséges vita a „cigány pestis” veszélyeiről. A politikusok és a vezetés már akkor nyilvánosan felvetette az esetleges kényszerintézkedések bevezetésének lehetőségét, beleértve akár a tömeges deportálást és sterilizálást is.

Az 1923 és 1936 közötti időszakban végzett összeírások számadatai jelentősen eltérnek egymástól:

Település	1923-as települési nyilvántartás	Felsőöri honvédségi regisztráció 1924-ből	1925/26-os összeírás	1930/31-es katonai adatok	1933-as csendőrségi nyilvántartás adatai	1936-os tartományi nyilvántartás
Teljes Örvidék	3.570	3.692	5.148	6.236	7.153	7.871
Felsőöri járás	1.388	1.846	2.545	3.130	3.555	3.912
Góborfalva	49		61	74	80	
Mönchmeierhof	32		41	49	55	
Városszalónak						257

Forrás: Osztrák Történelemszövetség, 23/2 kötet: Florian Freund/Gerhard Baumgartner/Harald Greifeneder, Kiszajátítás, kárpótlás és kártérítés a roma és szinti közösségekben. Bécs, München, 2004, 27f o.

Rendőrségi ellenőrzés egy roma családnál a két világháború között (Burgenlandi Tartományi Levéltár)

Dél-burgenlandi romák (ismeretlen település) (Burgenlandi Tartományi Levéltár)

Rendőrségi ellenőrzés székgyártó romáknál Némethidegkúton (Deutsch Kaltenbrunn) (Burgenlandi Tartományi Levéltár)

Roma közösségek Városszalónakon és a hozzá tartozó településeken

1938 - Az első kényszerintézkedések a náci hatalomátvételt követően

Burgenlandi politikusok, mindenekelött az illegális nemzetiszocialista tevékenységet folytató Tobias Portschy, olyan intézkedéseket készítettek elő a „cigányok” ellen, amelyek Ausztria a hitleri Németországhoz történő csatolását (Anschluss) követően azonnal érvénybe lépnének:

- Letartóztatások, kényszermunka, később fogoly- és koncentrációtáborba szállítás
- A nyilvános zenélés betiltása
- A „cigánygyerekek” kitiltása az iskolákból

1939 májusában a felsőöri (Oberwart) Járási Iskolaszék 1071 gyermektől (a tanulók 22%-tól) megvonta az iskolalátogatás jogát.

Település	Az iskolaköteles „cigány gyerekek” száma	Az iskolaköteles „árjak” száma	Összlétszám	A „cigány gyerekek” százalékos aránya
A felsőöri Járási Iskolaszék összes intézménye	1.071	3.733	4.804	22,3 %
Góborfalva	22	114	136	16,2 %
Mönchmeierhof	14	67	81	17,3
A Városszalónakhoz tartozó Üveghuta	17	23	40	42,5 %

Forrás: Osztrák Történelemszövetség, 23/2 kötet: Florian Freund/Gerhard Baumgartner/Harald Greifeneder, Kisajátítás, kárpótlás és kártérítés a roma és szinti közösségekben. Bécs, München, 2004, 64. o.

Az első letartóztatások és deportálások

1938 júniusáig Burgenlandban 232 „cigányt” tartóztattak le. Egy évvel később, a Birodalmi Bűnügyi Rendőrség (RKPA), „bűncselekmények megelőzésére” hivatkozva 3000 burgenlandi romát (2000 férfit és 1000 nőt) internált.

1940-ben „cigánytábor” épült a közép-burgenlandi Lakompak (Lackenbach) közelében. Az embereket marhaistálókban helyezték el, ahol semmilyen tisztálkodási lehetőség nem volt. Helyiségenként közel 200 embert zsúfoltak össze. Sok letartóztatott számára a tábor csak átmeneti állomás volt a megsemmisítő táborhoz vezető úton.

Lakompak: Munkából jövő vagy munkába tartó táborlakók

A települések kisajátítása és lerombolása

Noha az őridéki romák többsége nagyon szegény volt, sokan közülük mégis rendelkeztek házakkal és vagyontárgyakkal, ékszerrel, készpénzzel, marhával, valamint szántófölddel és telekkel.

Az Osztrák Történezbizottság megállapítása szerint 1938-ban 1261 és 1656 közötti számban voltak lakóházak „cigányok” tulajdonában. A lakók elszállítását követően a házakat a tartományi tanácsnok utasítására lerombolták:

„A cigánytelepet oly módon kell eltüntetni, hogy annak semmilyen nyoma sem maradjon. Ehhez mindenképp előtte a [olvashatatlan] kevés alapozást kell teljesen eltávolítani, és a területet – a lehetőségekhez képest – a környező tájhoz illően kell helyreállítani. Ezt követően lépéseket kell tenni annak érdekében is, hogy a cigányok lakóhelyére utaló kifejezések, mint pl. Cigánykolónia, vagy más helyileg használt megjelölések a lakosság szóhasználatából a lehető leghamarabb törlésre kerüljenek.”

A felsőöri körzetet tartományi képviselőjének leirata Felsőőr és körzete valamennyi polgármesterének, minden csendőrszékének és csendőr körzeti megbízottjának, 1941. november 11-én, a „Cigánykérdéssel kapcsolatos intézkedések” témájában. Az Osztrák Ellenállás Dokumentációs Levéltára, 11.293 sz. irat.

A tartományi tanácsnok elrendelte továbbá, hogy a „cigányok” tulajdonát ki kell árusítani, és a befolyt pénzt átmenetileg a település pénztárában elkülönítve kell megőrizni.

A tömeggyilkosság

1941-ben 2000 burgenlandi romát Lakompakból először a lódzi gettóba, majd végül a közeli megsemmisítő táborba deportálták. Sokan már útközben meghaltak, mások a táborban veszítették életüket, a többiekre pedig a gázkamra várt. Egy túlélő sem maradt.

A Himmler által 1942. december 16-án kiadott „auschwitzi rendelet” végleg megpecsételte a roma és szinti lakosság sorsát. Még abban az évben 2760 ausztriai romát és szintit deportáltak Auschwitz-Birkenauba. Döntő többségük rövid időn belül életét veszítette. Egy részük a gázkamrákban, mások a kegyetlen bánásmód, a járványos betegségek, vagy az éhség következményeként. Megint mások Josef Mengele tábororvos orvosi kísérleteinek estek áldozatul.

A 7-8 ezer burgenlandi roma közül kevesebb, mint 900 tért vissza Burgenlandba.

A góborfalvi és az eredetileg Rauchriegelben és Mönchmeierhofban élt romák közül is csak kevesen tértek vissza. Rauchriegel település mintegy 50 lakója közül mindössze két túlélő maradt.

A meggyilkolt áldozatok elégetése Auschwitz-Birkenauban.

A fotót a Sonderkommando zsidó tagjai készítették Auschwitz-Birkenauban és legyei szabagságharcosok segítségével csempészték ki a koncentrációs táborból.

Városszalónakról és a hozzá tartozó településekről 143 romát gyilkoltak meg

Vezeték-név	Kereszt-név	Születési dátum	Születési hely	Elhunyt	Az elhalálozás helye	Forrás
Horvath	Maria Anna	29.04.1900	Gainfarn	28.03.1943	Lodz	EM Stadtschlaining 24/1935
Horvath	Andras	15.01.1903	Goberling	08.05.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 8/1942
Horvath	Borbala	24.12.1903	Dornau	12.05.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 33/1939
Horvath	Gyula	02.06.1903	Goberling	14.06.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 54/1939
Horvath	Veronika	02.02.1904	Goberling	16.06.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 16/1942
Horvath	Emma	18.03.1904	Goberling	26.06.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 47/1903
Horvath	Ferencz	30.03.1905	Goberling	29.06.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 4/1912

Roma közösségek Városszalónakon és a hozzá tartozó településeken

Horvath	Ferencz	04.04.1905	Goberling	09.07.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 7/1904
Horvath	Maria Anna	07.04.1905	Goberling	09.07.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 31/1921
Horvath	Pal	04.10.1906	Goberling	21.07.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 7/1941
Horvath	Adolf	10.04.1907	Goberling	29.07.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 42/1938
Horvath	Jozsef	28.05.1907	Goberling	02.08.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 10/1943
Horvath	Vilma	25.07.1907	Goberling	10.10.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 65/1932
Horvath	Istvan	31.12.1907	Goberling	14.10.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 26/1913
Horvath	Jozsefa	13.05.1908	Goberling	09.11.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 26/1927
Horvath	Anna	29.07.1909	Goberling	11.11.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 25/1905
Horvath	Karoly Robert	31.01.1910	Goberling	22.11.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 4/1912
Horvath	Hermine	22.03.1920	Goberling	22.11.1943	Auschwitz	EM Stadtschlaining 1/1937
Berger	Maria	17.10.1910	Goberling	13.12.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 24/1905
Horvath	Gizella	24.03.1911	Goberling	13.12.1943	Auschwitz	EM Stadtschlaining 15/1927
Horvath	Rudolf	19.01.1912	Goberling	21.12.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 20/1938
Horvath	Josef	28.04.1912	Goberling	25.12.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 14/1925
Horvath	Matyas	19.05.1912	Goberling	30.12.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 8/1931
Horvath	Magdolna	27.07.1912	Goberling	30.12.1943	Auschwitz	GM Stadtschlaining 16/1933
Berger	Istvan	23.08.1912	Goberling	17.01.1944	Auschwitz	EM Stadtschlaining 1/1937
Berger	Janos	14.06.1913	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 34/1898
Pfeiffer	Jozsef	03.03.1915	Neumarkt i. T.	08.05.1945		GM Stadtschlaining 136/1898
Horvath	Ferencz	30.03.1915	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 8/1903
Perger	Ferencz	27.06.1915	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 37/1907
Horvath	Mihaly	03.03.1917	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 4/1917
Horvath	Maria	11.01.1919	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 51/1924
Berger	Janos	18.11.1918	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 41/1926
Berger	Ferencz	26.02.1919	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 33/1931
Horvath	Istvan	23.04.1921	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 60/1932
Horvath	Erzsebet	04.03.1901	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 64/1933
Berger	Michael	23.12.1921	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 56/1935
Berger	Mathias	04.04.1922	Goberling	08.05.1945		GM Stadtschlaining 55/1939

További 115 személytől, akiket szintén roma származásúnak tekinthetünk, 1945 után nem érkezett életjel. Őket valószínűleg Łódźban, illetve Chelmo/Kulmhofban gyilkolták meg. E nevek azonban adatvédelmi okokból nem hozhatók nyilvánosságra.

Diszkrimináció a háborút követő időszakban

Mindazok számára, akik a nácik megsemmisítő gépezetét túléltek, a békés életbe való visszatérés lehetetlennek bizonyult. A romák és a szintik ellen elkövetett nemzetiszocialista erőszakot az osztrák társadalom nagy része közvetlenül a háború utáni időben és az azt követő évtizedekben is kevésbé súlyosnak állította be, elbagatellizálta, sőt még meg is kérdőjelezte.

Az osztrák hatóságok megnehezítették a romák és a szintik számára, hogy követeléssel lépjenek fel az úgynevezett „áldozatkártérítési elszámolás” során. A romák azon próbálkozását, hogy pénzügyi segélyben részesüljenek, vagy a bürokratikus eljárások útvesztőjében veszítették el, vagy cinikusan, a kérelmező szavahihetőségének megkérdőjelezhetőségére hivatkozva, elutasították. Az érintettek közül csak nagyon kevesek számára fizették ki végül a koncentrációs táborok áldozatainak járó támogatást. A Lakompakba internáltak „másodosztályú áldozatok” maradtak. Számukra fejenként, minden táborban eltöltött hónap után 350 schillinget ítétek meg.

Az egyes eljárások során is hátrányos helyzetbe kerültek a romák. Mivel sokuk nem tudott írni-olvasni és érdekképviselőjük sem volt, a hatósági eljárások során kiszolgáltatottak voltak, illetve – megfelelő támogatás hiányában - nem tudtak a folyamatokra hatást gyakorolni.

Íme egy példa Góborfalváról:

Esetszám: 10.7.1.1. „Elévülési esetek”

Elhunyt személyek telekkönyvileg regisztrált tulajdona megnevezhető örökösök hiányában a pénzügyi hatóság által vezet eljárás során visszaszáll az államra, mint az Osztrák Köztársaság „elévülésből nyert” tulajdona. Az Osztrák Köztársaság így módon számos esetben hozzájutott a holokauszt során meggyilkolt „cigányok” tulajdonához.

Valahogy így történt ez a góborfalvi Johann és Barbara Horvath tulajdonának esetében is. Horváth János már 1941-ben meghalt egy Judenburg közelében működő munkatáborban. Horváth Borbála pedig egy koncentrációs táborban vesztette életét. Horváth Borbála vagyona Dr. Ernst Hütter közjegyző ellenjegyzésével 1958. január 9-én visszaszállt az államra, minthogy örökösről a hatóságoknak nem volt tudomása.⁵³⁴

Ekkor az elhunyt egy dédunokaöccse, Horváth József, - egy, az auschwitzi koncentrációs táborban elhangzott, két tanú, egy férfi és egy nő által is igazolt szóbeli végrendeletre hivatkozva - örökösödési kérelmet nyújtott be, amit azonban a település polgármestere a következő indoklással utasított el:

„A koncentrációs táborokban a nőket a férfaitól elkülönítve helyezték el, egymással nem találkozhattak. Közös beszélgetés, különösen egy szóbeli végrendelet kinyilvánítása két, azonos időben jelen lévő [különböző nemű] tanú előtt így lehetetlen volt. A Horváth József által adott nyilatkozat ezért nem teljesen hihető.”

E történelmileg teljesen hibás kijelentést* - aminek még 1958-ban is bármikor utána lehetett volna nézni – a bíróság minden további ellenőrzés nélkül felvette a bizonyítékok közé és Horváth József öröklési kérelmét elutasította.⁵³⁵ Ezzel egyidejűleg a helyhatóság igényt nyújtott be a birtokra. A rajta egykoron álló házat „a hitleri időkben lerombolt” kategóriába sorolta.

Arról, hogy ezt a lebontást maga a helyi kormányzat végezte, sehol sem esett említés. A helyi ingatlanbecslő az építési telket 600 schillingre értékelte fel, amit még a jóindulatú járási bíróság is „kissé alacsony”-nak minősített. A gazdasági ügyészség a vételárat végül 1100 schillingben állapította meg, vevőként Góborfalva helyhatóságát jelölve meg. Az ügyészség végül 1959. szeptember 11-én vette át a Horváth Borbála után maradt teljes vagyonból befolyt összeget, ami a költségek levonását követően 487 schilling volt.⁵³⁶

⁵³⁴ Telekkönyvi bejegyzés Felsőőrön A 719/56, 35. szám alatt

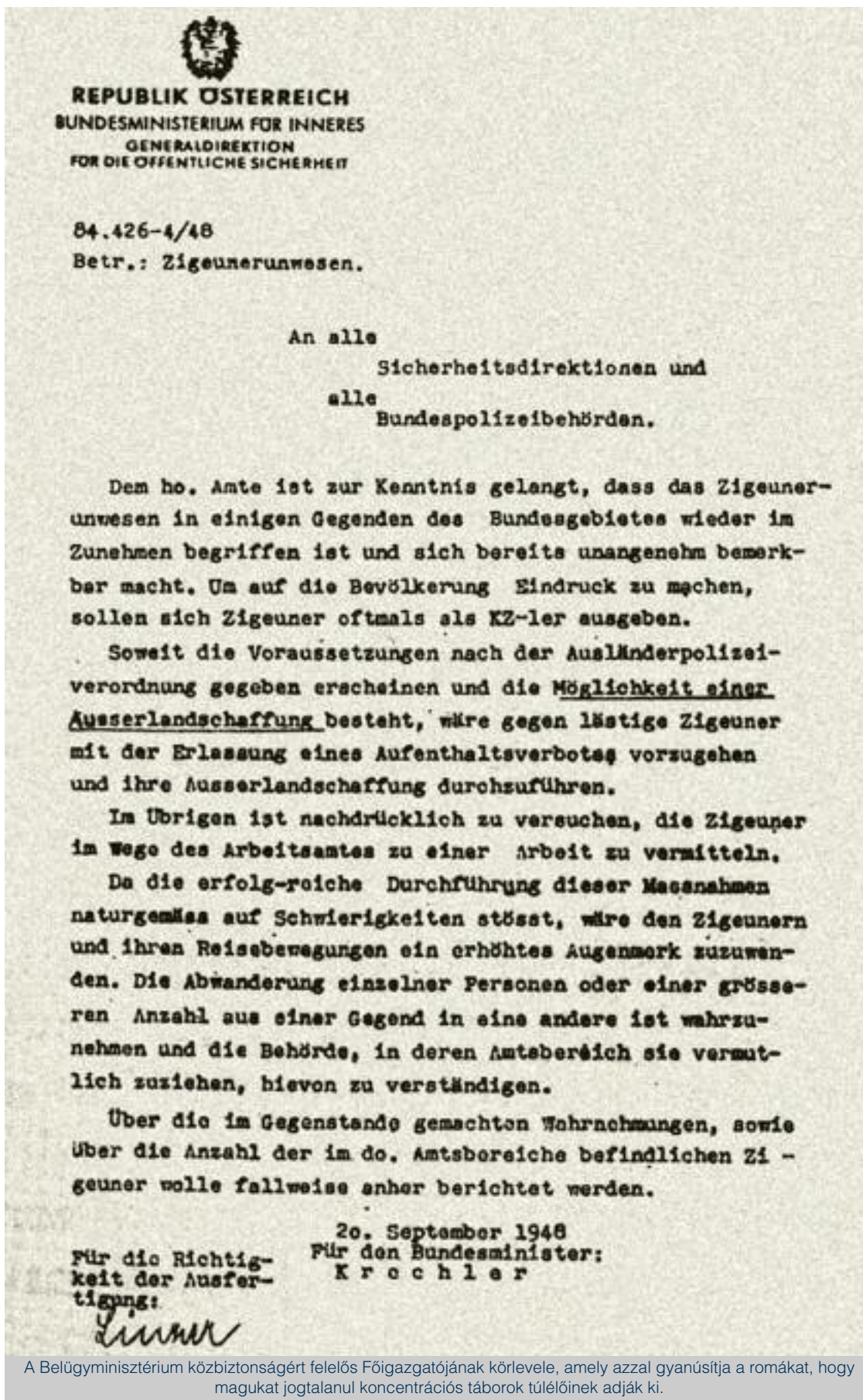
⁵³⁵ Telekkönyvi bejegyzés Felsőőrön A 719/56, 37. szám alatt

⁵³⁶ Telekkönyvi bejegyzés Felsőőrön A 719/56, 73. szám alatt

Forrás: Osztrák Történészbizottság, 23/2 kötet: Florian Freund/Gerhard Baumgartner/Harald Greifeneder, Kisajátítás, kárpótlás és kártérítés a roma és szintik közösségekben. Bécs, München, 2004, 208f. o.

*A szerző megj.: Az auschwitzi ún. „cigánytáborban” a romákat és a szintiket – a más táborokban szokásostól ellentétben – nem különítették el nemek szerint. A tábor ezen részében a nők, gyerekek és férfiak együtt éltek.

Roma közösségek Városszalónakon és a hozzá tartozó településeken

Köszönetünket fejezzük ki a következő személyeknek segítségükért

Maria Bleier
Regina Espenshade
Mag. Veronika Fichtner
Edith und Karl Glavanovits
Johann Greller
Maria Iglér
Maria Ostermann
Johann Osztermann
Josef Schmidt
Amy Trattner
Teresia Treiber
Otilie Zsifkovits

Támogatók

Városszalónak Önkormányzata és Turisztikai
Egyesülete
Helmut Bieler tartományi tanácsnok
Franz Steindl tartományi tanácsnok
Herbert Dienstl polgármester
Lisa Fandl
Johann Pleyer

Köszönet a felhasznált képekért:

Horst Horvath, edition lex liszt 12
Ursula Mindler
Dieter Szorger
Rita Münzer

Team:

Andreas Lehner
tervezés, kivitelezés, koordinálás, interjúk

Werner Glösl
ötlet, szervezés és kutatás

Mag.^a Eva Schwarzmayer
tudományos vezető, kutatás, szöveg

Mag. Gert Polster
tudományos tanácsadó, kutatás

Univ. Prof. Dr. Rudolf Kropf
tudományos tanácsadó

Dr. Johannes Reiss
tudományos tanácsadó, kiállítási tárgyak

Dr. Gert Tschögl
tudományos tanácsadó, interjúk

Dr. Gerhard Baumgartner
tudományos tanácsadó

Katharina Wendl, László Farkas, Ildikó Juhász
fordítások

Ing. Michael Holzhaacker
számítógép rendszer

AUSTRIAN STUDY CENTRE FOR PEACE
AND CONFLICT RESOLUTION – ASPR

Gemeinde und Tourismusverein Stadtschlaining

Nationalfonds der Republik Österreich
für Opfer des Nationalsozialismus